

РЕЦЕНЗІЇ

ДЕМУЗ І.О. НАУКОВІ ТОВАРИСТВА НА ТЕРЕНАХ УКРАЇНИ ХІХ – ПОЧАТКУ ХХ СТ.: ПОЛІЛОГ УЧЕНИХ І ЕПОХ: МОНОГРАФІЯ / І.О. ДЕМУЗ. – ПЕРЕЯСЛАВ-ХМЕЛЬНИЦЬКИЙ: ФОП ЛУКАШЕВИЧ О.М., 2014. – 681 С.

В умовах розвитку української державності особливої ваги набуває зміцнення наукового потенціалу країни та формування кваліфікованих професійних кадрів. Подальший розвиток України в сучасних умовах пов'язаний з орієнтацією на постіндустріальні тенденції суспільного відтворення. Суть цих тенденцій – дедалі зростаюче використання інформації і знань, як найважливішого виду ресурсів, який все більшою мірою визначає майбутнє держави. Саме капітал знань, який містять у собі досягнення науки і техніки, може привести до прориву в економіці, тому держава зацікавлена у правильній науково-технічній політиці, такій організації науки, яка дала б змогу ефективно управляти нею.

Держава надає пріоритетну підтримку розвитку науки як визначального джерела економічного зростання і невід'ємної складової національної культури та освіти, створює необхідні умови для реалізації інтелектуального потенціалу громадян у сфері науково-технічної діяльності, забезпечує використання досягнень вітчизняної та світової науки і техніки для вирішення соціальних, економічних, культурних та інших проблем.

Однак і сьогодні, як і протягом попередніх етапів суспільної еволюції, поширеним є розвиток науки на громадських засадах – у наукових товариствах різного профілю. Останні завжди об'єднували як аматорів, так і знаних учених, які в рамках ухваленої ними програми досліджень здійснювали вільний науковий пошук без огляду на регламентуючий вплив владних структур. В Україні громадські форми наукового пошуку мають усталені традиції. Зусиллями багатьох поколінь дослідників ще позаминулого століття було закладено надійні підвалини для систематичних і широкомасштабних досліджень майбутніх років. Якраз у ХІХ – на початку ХХ ст. в Україні й була створена розгалужена мережа різнопрофільних наукових товариств.

Оскільки українська історична наука довгий час розвивалася хвилеподібно, стаючи подекуди «заручницею» певних ідеологічних кліше, необхідність наразі висвітлення проблем організації науки в дорадянський період обумовлена потребою критичного переосмислення дотеперішньої традиції історієписання. З огляду на сказане, тема монографії І. Демуз є актуальною. Рецензована робота дає відповіді на важливі поставлені питання.

Монографія І. Демуз є першою спеціальною роботою, в якій авторкою проведено всебічне наукове дослідження історіографії питання діяльності різногалузевих наукових товариств на теренах України ХІХ – початку ХХ ст. Фактично вперше в українській історіографії зроблено спробу комплексного історіографічного дослідження діяльності наукових товариств України зазначеного періоду в усіх наукових галузях (гуманітарна, природнича, технічна, медична, сільськогосподарська тощо).

Монографія складається з семи розділів і додатків, у яких послідовно висвітлюються різні аспекти діяльності наукових товариств ХІХ – початку ХХ ст.: проаналізовано стан наукової розробки проблеми; виявлено й систематизовано історіографічні джерела й охарактеризовано їхні інформаційні можливості; обґрунтовано методологію дослідження; на основі широкого кола джерел простежено процес нагромадження і поширення у просторово-часовому вимірі історичних знань щодо функціонування наукових осередків гуманітарного, природничого, технічного, медичного й сільськогосподарського спрямування, а також Наукового товариства ім. Т. Шевченка у Львові й Українського наукового товариства у Києві; в додатках представлено авторські фактологічні напрацювання з історії окремих вітчизняних наукових товариств.

Так, у першому розділі монографії дослідниця цілком виправдано здійснює ґрунтовний екскурс в історіографію питання і доводить, що спеціальна література з історії діяльності наукових товариств на теренах України ХІХ – початку ХХ ст. піддавалася історіографічному аналізу лише за окремими тематичними зрізами переважно в розділах дисертацій і монографій, а також у окремих статтях. Проведено класифікацію використаних у роботі історіографічних джерел на дев'ять груп, детально охарактеризовано кожну з них.

Особливу увагу в першому розділі монографії І. Демуз приділяє поясненню теоретико-методологічного підґрунтя дослідження. Такий підхід є цілком виправданим з огляду на те, що авторкою використано як традиційні методи, так і доволі інноваційний методологічний інструментарій. Зокрема, так звану «мережеву модель науки», інституціональну методологію та синергетичний підхід. Переваги мережевого підходу полягають у тому, що він передбачає об'єднання різноманітних

складових, які раніше розглядалися ізольовано, автономно, навіть герметично, в єдину структуру взаємопов'язаних елементів, між якими постійно відбувається обмін інформацією. Мережа постає як принципово новий, інформаційний простір. На наш погляд, саме мережева модель історіографії становить важливу перевагу монографії.

Цікавою виявилася також ідея І. Демуз відобразити проблему через призму синергетики, що дало змогу показати інформацію не лише як потік знання окремих індивідів, а сформувати образ тієї соціокультурної матриці, яка являється здобутком усього наукового співтовариства. Крім того, «мережева модель науки», інституціональна методологія та синергетичний підхід дозволили авторці розглянути різногалузеві елементи національного наукового етосу в широкому науковому контексті. Незаперечною перевагою монографії є авторська спроба висвітлити роботу наукових товариств України XIX – початку XX ст. не ізольовано, а як цілісне, специфічне явище, як нову форму організації науки вказаного періоду. Ці ідеї не лише знайшли в книзі адекватне відображення, але й можуть мати перспективне значення, творче та практичне застосування.

У роботі з'ясовано дискурси окремих дефініцій: «науковий простір», «інституалізація науки», «соціальні інститути», «наукове співтовариство», «наукове товариство». Запропоновано авторське визначення останнього з них («наукове товариство – некомерційне добровільне об'єднання спеціалістів, діяльність якого спрямована на розвиток окремих галузей науки, техніки, виробництва та культури, поширення наукових знань серед населення» (с. 62). Проте, як на нашу думку, дану дефініцію варто було б дещо уточнити й розширити).

У наступних розділах рецензованої роботи І. Демуз надзвичайно детально виписані проблеми, пов'язані безпосередньо з аналізом історіографічного дискурсу щодо тематики дослідження. Виділено особливості дорадянської, радянської та сучасної традиції історієписання; по-новому оцінено внесок багатьох учених у вивчення теми; охарактеризовано основні дослідницькі акценти, що переважали в історичній науці протягом XIX – початку XXI ст. і безпосередньо впливали на особливості створення тогочасних праць; спростовано низку історіографічних

стереотипів у висвітленні діяльності даних наукових осередків; поглиблено аналіз праць окремих дослідників; вперше розглянуто окремі новітні наукові праці, які ще не були предметом історіографічного осмислення.

Хочемо також наголосити, що робота тільки б виграла, якби І. Демуз, окрім констатації поглядів окремих дослідників на ту чи іншу проблему, виразніше продемонструвала «лінії розлому» та «лінії дотику» в науковому дискурсі з деяких питань діяльності наукових товариств на теренах України періоду, що досліджується.

Будучи прибічником наявності в історіографічних дослідженнях ґрунтовної періодизації вивчення тієї чи іншої проблеми, що складає один з компонентів наукової новизни дослідження, хотілося б бачити і в монографії І. Демуз обґрунтування такої періодизації.

Однак значна пошукова, творча й аналітико-критична робота, здійснена дослідницею, заслужує на схвальну оцінку й на те, аби бути поцінованою науковим соціумом. Звертають увагу запропоновані І. Демуз у висновках монографії перспективи подальших наукових пошуків у даному напрямку. Пропонується розробляти проблему діяльності наукових товариств на теренах України XIX – початку XX ст. як за галузевим, так і регіональним принципами. Особливо актуальним і перспективним напрямом досліджень залишається видання систематичних показників по різногалузевих наукових товариствах Російської імперії в цілому та України зокрема, особливо в галузі точних і природничих наук. Авторкою встановлено, що в ракурсі поширеної на сьогоднішній день в науці «мікроісторії» діяльність кожного окремого наукового товариства може претендувати на самостійний науковий пошук.

У цілому робота справляє позитивне враження як у плані змістовного наповнення, так і стилістичного оформлення. І. Демуз вдалося виконати дослідницькі завдання, творчо опрацювавши солідний пласт наукової літератури. Тому ми сподіваємося, що дана монографія буде корисною не лише для вузького кола фахівців, але й для усіх, хто цікавиться історією науки, проблемами громадсько-наукових організацій, а також українською історіографією загалом.

© *Анатолій Коцур*

До редакції надійшла 12.01.2015.